

тема:

Справедливість для адвокатів на TOT: критерії обговорили очільники НААУ та ІВА

с. 3

В Україні стартував курс програми Ради Європи HELP «Етика для суддів, прокурорів та адвокатів»

с. 4

Дайджест діяльності комітетів та секцій НААУ за березень – квітень 2024 року

с. 15

Історія адвокатури: Адвокат Олександр Надрага: тернисті шляхи життєвої долі практикуючого християнина

с. 57

АДВОКАТ ОЛЕКСАНДР НАДРАГА: ТЕРНИСТІ ШЛЯХИ ЖИТТЄВОЇ ДОЛІ ПРАКТИКУЮЧОГО ХРИСТΙΑНИНА

Ієромонах Єронім Грім, Чин Святого Василя Великого, докторант історії Церкви Папського Григоріанського університету в Римі, учасник Всеукраїнського проєкту «Історія адвокатури України» Центру досліджень адвокатури і права НААУ

Поступово повертаються із забуття важливі постаті української інтелігенції, яких свідомо намагалася приректи на небуття радянська тоталітарна система. Одним із таких відроджених імен є Олександр Надрага (1885—1962) — адвокат, доктор права, доцент Львівського університету і надзвичайний професор Богословської академії, автор цікавих спогадів про Львів і львівські звичаї й традиції. Про адвоката О. Надрагу можна сказати, що він також був активним, або, як висловлюються у церковних колах, — практикуючим християнином — греко-католиком. Олександр Надрага був відомою фігурою в церковних колах, як той, хто допомагав Церкві і духовенству в непростий міжвоєнний час, брав активну участь в церковному житті як організатор різних акцій і учасник різних товариств. За тісну співпрацю з греко-католицькою церквою і духовенством Олександр Надрага потрапив під пильний нагляд радянських органів держбезпеки, був репресований і депортований у Сибір.

ПОЧАТОК ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОЛЕКСАНДРА НАДРАГИ: РОДИНА, ОСВІТА ТА ПРОФЕСІЙНА КАР'ЄРА АДВОКАТА

Олександр Надрага (Надраґа) народився 15 жовтня 1885 року в повітовому місті Бережани, яке тоді належало до коронного краю Королівства Галичини і Володимирії в складі Австро-Угорщини. Його батько Антоній (Антін) (1853-1903), син Онуфрія і Марії з дому Козьоровська (Козорис), був поліційним службовцем; мати називалася Катерина (1864-1846) і була дочкою Михайла Кропильницького і Теофілії з роду Шиш, і походила, ймовірно, з Гуцульщини. Крім Олександра, в сім'ї було ще троє дітей: дочки Стефанія (1890-1967) і Марія¹ (1892-?) і син Лев-Володимир² (1898-1970). Десь наприкінці 1880-х — початку 1890-х Надраги переїхали до Львова і оселилися спочатку в будинку по вул. Городецькій, 13 (сьогодні вул. Городецька, 63), але згодом переселилися в будинок по вулиці Городецька, 16а (сьогодні вул. Городецька, 50), неподалік собору Святого Юра.

Олександр Надрага

¹ Марія Надрага народилася 1 квітня 1892, охрещена 30 жовтня 1892 в соборі св. Юра — див. ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 3429, арк. 663в.

² Лев-Володимир Надрага народився 5 лютого 1898, охрещений 19 лютого 1898 в соборі св. Юра — див. ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 3431, арк. 71.

Початкову освіту Олександр здобув у народній школі імені св. Анни, а середню — у тодішній чоловічій цісарсько-королівській IV гімназії, в яку, склавши вступні іспити, вступив 1896 року. Переглядаючи щорічні звіти IV гімназії, бачимо, що всі вісім років Олександр Надрага вчився в одному класі («А») з майбутнім українським істориком Іваном Крип'якевичем, кілька років був в одному класі з майбутніми польськими вченими: фізиком Зигмунтом Клеменсевичем (1896-1899, перевівся в V гімназію) та літературознавцем Юліушем Кляйнером (прийшов уже до третього класу і разом закінчили гімназійні студії). Коли Олександр навчався в сьомому класі гімназії, 20 січня 1903 року помер його батько і був похований на Янівському цвинтарі³. Після закінчення гімназії і складення «матури» в 1904 році Олександр Надрага вступив на правничий факультет Львівського Університету імені Франца І. Тут відвідував він лекції і семінари професора Освальда Бальцера, семінари з римського права професорів Станіслава Шаховського, Ігнація Кошембара-Лисковського, Марцеля Хламтача, заняття з церковного права Владислава Абрагама і цивільного права професора-українця Станіслава Дністрянського. Вчився Олександр добре, за що, принаймні, двічі отримував державні стипендії: на 3-му році навчання 315 корон⁴ і на 4-му році — так звану «краківську закордонну стипендію», засновану Ягеллонським університетом для найкращих студентів Галичини — 420 корон⁵.

У 1909 році Олександр Надрага закінчив правничий факультет, відбув однорічну адвокатсько-судову практику і адвокатське стажування. За цей час написав наукову працю, склав відповідний іспит і 30 жовтня 1911 року здобув науковий ступінь доктора права.

У роки Першої світової війни д-р Надрага був мобілізований до війська, але на фронті не воював — служив у канцеляріях військових судів та етапних команд, отримавши категорію «однорічного добровольця». Під кінець світової війни Олександр Надрага перебував у Станіславі (нині — Івано-Франківськ). Тут у листопаді 1918 року брав участь у творенні Західно-Української Народної Республіки. Працював у повітовому старостві секретарем повітового комісара ЗУНР Лева Бачинського (станом на 15-17 листопада 1918)⁶. Після поразки революції повернувся до Львова, де відкрив свою адвокатську канцелярію, якою керував аж до 1939 року⁷.

Наприкінці 1919 року Олександр Надрага розпочав викладацьку діяльність як професор римського права на правничому факультеті Українського таємного університету. Лекції читав у своїй канцелярії на вулиці Домініканській, 11 (нині вул. Ставропігійська), яку провадив разом із доктором Володимиром Охримовичем, котрий викладав там процесуальне право. Ці заняття тривали до 1925 року.

У 1921 році доктор Олександр Надрага одружився з Теодозією Туною (1893-1976), доктором медицини Віденського університету. Дружина народилася в селі Ляшки Муровані Старосамбірського повіту і була донькою священника Іларіона Туни (1845-1919) та їмості Іванни з дому Ванкович. У подружжя Олександра і Теодозії було двоє дітей: син Богдан-Євген (1922 р. н.) і донька Олена-Іванна (1928 р. н.). Дружина якийсь час була лікаркою семінарії і вселюдної школи при монастирі св. Макрини монахинь василіянок по вул. Потоцького, 95 у Львові⁸. Крім того, приймала пацієнтів у своїй приймальні по вул. Домініканській, 11⁹, а з 1937 року — по вул. Баденіх, 12¹⁰.

³ Короткий некролог Антонія Надраги під тим самим числом (ч. 7 за 10 (23 січня) 1903) помістили львівські газети «Діло» та «Руслан». Його зміст: «Антін Надрага, офіціал ц. к. поліції у Львові, помер дня 20 с. м. в 52 році життя. В. є. п.»

⁴ *Stypendyja*, w: *Kurjer lwowski*, №75 z 14 lutego 1907, s. 2.

⁵ *Stypendyja*, w: *Kurjer lwowski*, №88 z 21 lutego 1908, s. 6.

⁶ *Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Документи і матеріали*, У 5 т., Том 1: Листопадава 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР, уклад.: О. Карпенко, К. Мицан, Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001, с. 325, 441.

⁷ Тищик Б., *Доктор права, доцент Надрага Олександр Антонович: основні віхи життя та праця на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка*, в: *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2016, Вип. 62, с. 65-66.

⁸ Цьорох С. *Погляд на історію і виховну діяльність монахинь василіянок*, Рим 1964, с. 154.

⁹ Оголошення. «Др. Теодозія Туна Надрага ординує в недугах дівочих і жіночих. Львів, вул. Домініканська ч. 11» — див. *Календар «Місіонаря» на рік 1932*, ред. М. Марисюк, Жовква: Друкарня і видавництво оо. Василіян, 1931, додаток без нумерації.

¹⁰ Оголошення. «Лікар Д-р. Теодозія Надрага і адвокат Д-р Олександр Надрага тепер у Львові, вул. Баденіх ч. 12 (б. Техніки)» — див. *Діло*, ч. 199 за 10 вересня 1937, с. 2.

Після заснування 1931 року митрополитом Андреем Шептицьким Українського Католицького Союзу Олександр Надрага став його активним членом, а з 1932 року як надзвичайний професор читав цивільне право у греко-католицькій Богословській академії. Тут він працював до вересня 1939 року. Окрім того, він став дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, а з 1923 року — членом президії правничої комісії історико-філософської секції цього Товариства (до 1939 року). Був у складі правничо-термінологічної комісії, створеної при Товаристві. Став він також одним із членів-засновників Союзу українських адвокатів — професійної організації українських адвокатів у Галичині, що існувала у 1923-1940 роках. Брав участь у роботі комісії, яка виробляла статут Союзу (його прийнято 20 травня 1923 року), був обраний до складу керівного органу цього Союзу — Головної ради. Дещо пізніше (у 1935 році) його обрано до складу адвокатського дисциплінарного суду Львівської адвокатської палати. Був Олександр Надрага також членом Товариства українсько-руських правників, яке об'єднувало не тільки адвокатів, а й представників різних юридичних професій — суддів, нотаріусів, учених і інших Галичини й Буковини (утворене у Львові 1909 року, припинило діяльність у 1939 році). Обидва товариства видавали спільний журнал «Життя і право» (1928-1939 роки), у якому неодноразово публікував свої дослідження й інші матеріали д-р Надрага. У 30-х роках Олександр Надрага став доволі відомим галицьким громадсько-політичним діячем: його обирали до складу різних українських культурних, благодійних, просвітницьких організацій та товариств, де він активно працював. Як адвокат часто надавав безплатну юридичну допомогу й фахові поради незаможним людям¹¹.

ДОКТОР ПРАВА ОЛЕКСАНДР НАДРАГА І ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ

Олександр Надрага включився в навчальний процес Богословської академії всередині другого триліття — тобто в п'ятому академічному році (1932/1933) як

запрошений надзвичайний професор цивільного права. Два наступні академічні роки він викладав для студентів п'ятого курсу богословського факультету курс «Вибрані питання цивільного і адміністративного права» (*Quaestiones selectae iuris civilis et administrativi*) по одній годині щотижня у зимовому і літньому семестрах — відповідно першу і другу частини курсу¹². У третьому і четвертому трилітті (1934-1939) на богословському факультеті проф. Надрага викладав курс «Цивільне право з углядженням греко-католицької Церкви» (*Quaestiones selectae e iure civili speciali respect Ecclesiae Ucrainorum unitae habito*) одну годину щотижня¹³. Як виняток у літньому семестрі 1936/1937

*Паломництво галицьке до Риму 1925
співорганізатор адвокат Олександр Надрага*

академічного року він провадив курс «Правно-адміністративні й правно-скарбові проблеми конкордату з 1925 р.» (*De problematibus iuridice administrativis et iuridice fiscalibus concordatus a. 1925*)¹⁴. З 1934 року був членом історично-правничої іспитової комісії¹⁵. У зв'язку із радянською окупацією заходу України академічний процес Богословської академії у 1939-1941 роках був призупинений. Тоді Олександр Надрага був доцентом Львівського університету. Працю Богословська академія відновила у 1941 році за нацистів і він повернувся до викладів на її богословському факультеті. Протягом трьох наступних років він викладав

¹¹ Тищик Б., *Доктор права, доцент Надрага Олександр Антонович*, с. 66-67.

¹² *Світильник істини*. Ч. 1, с. 108, 111.

¹³ *Світильник істини*. Ч. 1, с. 118.

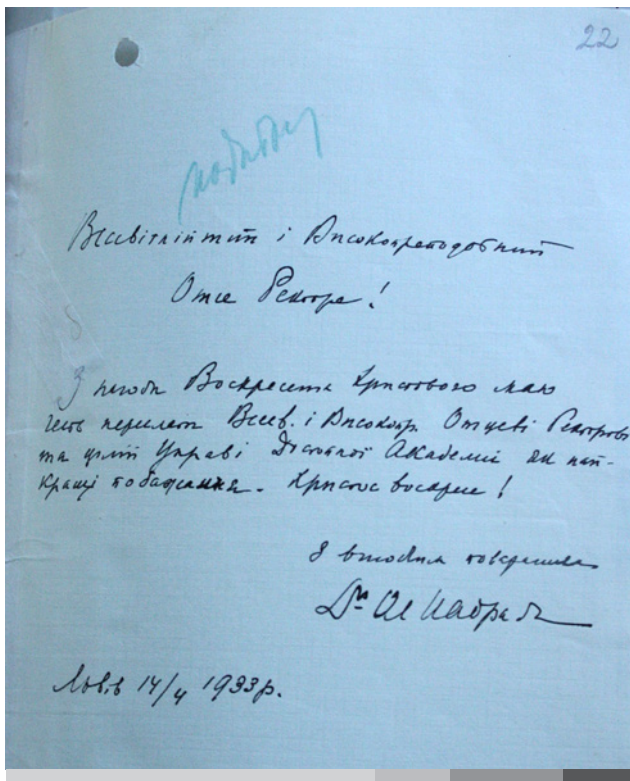
¹⁴ *Світильник істини*. Ч. 1, с. 131.

¹⁵ *Світильник істини*. Ч. 1, с. 151.

п'ятикурсникам щотижнево по годині два предмети «Українські джерела церковного права» (De ucrainicis fontibus iuris ecclesiastici) і «Вибрані питання обов'язуючого на українських Землях Генеральної Губернії цивільного права з особливим узглядненням греко-католицької Церкви» (Quaestiones selectae e iure civili quod in ucrainicis terries Generalis Gubernii vim obtinet speciali respecta Ecclesiae Ucrainorum unitae habito)¹⁶.

За роки праці в Богословській академії доктор Олександр Надрага налагодив та поглибив зв'язки із викладацьким складом навчального закладу, в якому більшість були представники духовенства. У ЦДІАУЛ у фонді 451 — Греко-Католицька Богословська академія м. Львів у різних справах можна натрапити на фрагменти кореспонденції д-ра Надраги і ректора Академії о. Йосифа Сліпого (його чернетки), зокрема привітання з нагоди церковних свят чи іменин та інші.

Вітальна записка адвоката О. Надраги до Ректора Львів Богословської Академії Йосифа Сліпого

Отець-ректор найчастіше звертався до нього старою львівською формою титулування адвокатів «меценас» — «Високоповажний Пане Меценас»¹⁷. Очевидно, що його оселю і одночасно канцелярію на Домініканській, 11, а потім на Баденіх, 12 відвідували як у справах, так і з інших нагод друзі священники та світські.

СПІВПРАЦЯ АДВОКАТА О. НАДРАГИ З ЧЕРНЕЧИМ ОРДЕНОМ ОТЦІВ ВАСИЛІЯН

Неможливо точно сказати, коли саме розпочалася співпраця Олександра Надраги і Отців Василіян — найдавнішого греко-католицького чернечого чину (ордену) в Україні. Головний монастир Отців Василіян у Галичині по вулиці Жовківській, 36 у Львові (нині вул. Богдана Хмельницького, 36) притягував вірних з усього міста і довколишніх сіл. Самі ченці обителі також намагалися брати активну участь в українському житті передвоєнного і особливо міжвоєнного Львова. На початку 1921 року двоє з них о. Йосафат Скрутень і о. Йосафат Маркевич об'єднали деяких представників львівської інтелігенції довкола нового студентського часопису «Поступ». Крім василіян, до редакційного комітету належали шкільний інспектор д-р Остап Макарушка, професор Ярослав Гординський і адвокат д-р Олександр Надрага як відповідальний редактор¹⁸. Редакція містилася в канцелярії адвоката Надраги по вул. Домініканській, 11. Вже з першого числа часопис наразився на «ворожі заяви деяких груп українського студентства», а також часопису «Вперед», органу львівських соціалістів, у якому звинувачено «Поступ» в клерикалізмі. Редакційний комітет реагував на ці заяви, подаючи в наступних числах часопису та в львівській пресі відповідні пояснення і спростування¹⁹. Автор львівського монастирського літопису за 1920-ті роки о. Йосафат Скрутень ще раз згадає Олександра Надрагу під датою 30 жовтня 1921 року в зв'язку зі звинуваченнями поляків в адресу українського духовенства з собору Святого Юра, під прикриттям якого нібито в соборових будівлях відбувався «більшовицький конгрес» і начебто один із василіян його пильнував. Через канцелярію адвоката Олександра Надраги протоігумен звернувся офіційно до редакцій деяких польських

¹⁶ ЦДІАУЛ, ф. 451, оп. 1, спр. 76: Навчальні програми [Богословської академії] на 1941/42 і 1942/43 навчальні роки, арк. 7, 13, 39, 40, 73, 78.

¹⁷ ЦДІАУЛ, ф. 451, оп. 2, спр. 153, арк. 3; ЦДІАУЛ, ф. 451, оп. 2, спр. 172, арк. 48; ЦДІАУЛ, ф. 451, оп. 2, спр. 193, арк. 20, 22, 24, 25, 27, 28, 31.

¹⁸ ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2196: Хроніка [Львівського] монастиря за 1920-1930 рр, арк. 19зв.

¹⁹ Там само, арк. 21, 25зв-26.

газет з проханням подати спростування. Відповідні заяви з підписом доктора Надраги помістили дві газети «Dziennik ludowy» і «Rzeczpospolita»²⁰.

У 1920-1930-ті роки адвокат Олександр Надрага від імені протоігуменату чи окремих монастирів займався справами різних монастирів Галицької провінції отців василіян. Збереглося кілька листів доктора Надраги у конкретних справах, а також канцелярські рахунки («виказ належностей»), які надходили на адресу протоігуменату. Це, зокрема, рахунки за консультації в майнових справах, за оформлення майнових документів, ведення справ у судах та інші²¹.

ОЛЕКСАНДР НАДРАГА ПІД ПИЛЬНИМ ОКОМ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ

У вересні 1939 року розпочалася Друга світова війна. Гітлерівська Німеччина і Радянський Союз розділили між собою Польщу. Львів опинився під радянською окупацією. Усі попередні українські товариства й організації припинили діяльність, у тому числі навчальні, у тому числі, Богословська академія. Чимало патріотично-національних діячів, інтелігенції було репресовано.

У жовтні 1939 року відновив діяльність Львівський університет (з 8 січня 1940 року Львівський державний університет імені Івана Франка). На роботу запрошено відомих наукових працівників, яких не допускали до праці в польському університеті попередня влада та професура. Серед них був і Олександр Надрага. Після співбесіди з тодішнім ректором Михайлом Марченком д-р Надрага почав читати римське право. Він сам підготував рукописний курс, адже радянських підручників з цього предмета не існувало, а також курс з цивільного права. Ці рукописи планувалося згодом видати як навчальні посібники, але цьому завадив напад Третього Райху на Радянський Союз 22 червня 1941 року. Львівський університет припинив діяльність²².

Доктор Олександр Надрага був на нараді представників громадськості у Львові 6 липня 1941 року, на якій підписав відозву в справі консолідації всіх сил довкола ідеї відбудови держави. Одним із пунктів відозви була підтримка Акту відновлення Української Держави, проголошеного 30 червня 1941 року²³.

Усю війну Олександр Надрага залишався у Львові. Працював і далі адвокатом та викладав цивільне право у Греко-Католицькій Богословській академії, яка за німців відновила діяльність. У липні 1944 року Львів був звільнений від нацистів і головний університет міста став готуватися до відновлення своєї діяльності. До роботи в університеті повернувся і Олександр Надрага — з 1 грудня 1944 року на посаді в. о. доцента, оскільки він не мав наукового звання (титулу), а лише науковий ступінь — доктора права. Він читав римське право і проводив семінарські заняття з історії держави і права. При оформленні документів він подав список своїх опублікованих праць, який налічував 21 позицію. Вони надруковані у журналі «Життя і право», газетах «Діло», «Наше слово», польських газетах. Підготував кілька рукописів з римського та цивільного права й історії держави і права. Д-р Олександр Надрага мав чимало друзів як серед своїх співпрацівників — правників, так і серед духовенства. Його активна заангажованість у громадсько-церковному житті привернула увагу органів держбезпеки. У нього почалися неприємності на роботі. Спочатку його переведено на півставки (листопад 1946), потім взагалі звільнення з 1 вересня 1947 року²⁴.

У жовтні 1947 року Олександр Надрага був заарештований і 22 жовтня²⁵ разом з усією сім'єю вивезений у Західний Сибір у місто Анджеро-Судженськ Кемеровської області. Формальною причиною депортації було «содействіє бандам ОУН». Коли доктора Надрагу з сім'єю депортували, йому вже виповнилося 62 роки, тобто він був особою пенсійного віку. Він часто хворів, скаржився на серцеві болі. В Анжеро-Судженську

²⁰ Там само, арк. 33-33зв.

²¹ ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 145: Матеріали про майнові спори з боржниками монастирів, орендарями монастирських майнових об'єктів та іншими позивачами (реєстри, переліки, скарги, боргові розписки та інші документи), Том VII і останній, арк. 123-168зв.

²² Тищик Б., *Доктор права, доцент Надрага Олександр Антонович*, с. 67.

²³ *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941*, Збірник документів і матеріалів, упор. О. Дзюбан, Львів-Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001, с. 154.

²⁴ Тищик Б., *Доктор права, доцент Надрага Олександр Антонович*, с. 67-69.

²⁵ *Реабілітовані історією. Львівська область*, Книга 15: м. Львів, голова редкол. Ю. Горун, заст. гол. В. Савчак, Львів: Видавничий центр «Пам'ять», 2023, с. 478.

Сім'я Надрагів на засланні

до примусових робіт його не залучали. Він мав можливість працювати науково: готував фундаментальний підручник з римського права. З необхідною для цього літературою йому допомагали друзі зі Львова, зокрема професор П. Домбковський, з яким Олександр Надрага часто листувався. У засланні сім'я Надраги провела 11 років (1947—1958 роки). 8 липня 1958 року їм надано дозвіл повернутися в Галичину, але без права

Сімейний гробівець родини Надраги

проживати у Львові та Львівській області. До Львова Надраги нелегально все-таки повернулися і проживали більше двох років у друзів на Личаківському передмісті. Притулок їм надала сім'я Рудницьких. На початку 1962 року Олександр Надрага був змушений переїхати з дружиною у місто Самбір, до сина, де той працював лікарем²⁶.

3 квітня 1962 року доктор Олександр Надрага помер у Самборі. Спершу був похований на місцевому цвинтарі, згодом перепохований на Янівському цвинтарі у Львові біля могили батьків.

²⁶ Тищик Б., *Доктор права, доцент Надрага Олександр Антонович*, с. 69-70.